

MEVLÂNÂNA CELALEDDİN
RUMİ'NİN
İKTİSAT ANLAYIŞI

*

Âdem Esen

(Gözden geçirilmiş ikinci baskı)

ÖTÜKEN

İÇİNDEKİLER

Hz. Mevlâna Düşüncesinde İktisadi Boyut: Bir Kitaba Dair Düşünceler / Prof. Dr. Ahmed Güner Sayar	7
Takriz	13
Kısaltmalar	17
Önsöz	19
Giriş	21
<i>I. Mevlâna'nın Yaşadığı Dönemde İktisadi Hayat</i>	27
A. Anadolu'da İktisadi Hayat	29
B. Avrupa'da İktisadi Hayat	42
<i>II. İslam Dininde ve Tasavvufta Dünyaya Bakış</i>	45
A. İslam'a Yönelik Bakışların Özel Bir Sergilemesi	46
B. Tasavvufun İktisadi Hayata Etkileri	49
C. Zühd ve Dünya	53
D. Melâmîlik	55
<i>III. Mevlâna'nın İktisadi Düşünceleri</i>	60
A. Akıl	60
B. İnsan Anlayışı ve İnsan Tabiatı	66
1. Mala Karşı Meyil	69
2. İhtiyaç	71
3. Hayvan Sembolleriyle İnsanın Özellikleri	74
4. İnsandaki Huylar	78
C. Dünya Anlayışı	104
1. Dünyanın Anlamı	104
2. Matlub li Zatih, Matlub li Gayrih İstekler Ayrımı	112

3. Dünya: Ahiretin Tarlası	115
4. Tevekkül ve İhtiyat	121
5. Rızık Konusu	132
6. Fakirlik.....	137
D. Üretim ve Çalışma.....	146
1. Üretim	146
2. İktisadi Sektörler	155
E. Sosyal İlişkiler ve Toplum Düzeni.....	170
1. Devlet Anlayışı.....	171
2. Adalet	176
3. İnsanların Birbirlerine İhtiyaçları	177
4. Şehir Düzeni	179
Değerlendirme	182
Kaynaklar	187

Hz. Mevlâna Düşüncesinde
İktisadi Boyut:
Bir Kitaba Dair Düşünceler

I

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde özünü bulan iman ve amel-i salih anlayışını Müslüman, önce insan-Allah bağlantısını (velayet) zatına mahsus (kişiye özel) muhayyel bir alanda gerçekleştirir, sonra bu bağlantıyı somut gerçeğin şekillenmesinde insan-insan ve insan-madde ilişkilerine taşır. Kâmil bir Müslüman'ın imanı ile somut gerçeğe şekil veren davranışları tam bir uyum içindedir.

Müslüman'ın kâmil evliyaullahıdır. Allah'ın veli kulları öncelikle insan-Allah ilişkisinde imanın özünü 'velayet' sırrına ermekle halletmiş, Hak'tan gafil olmayan, seven ve sevilen kimselerdir. Madalyonun ikinci tarafına, soyuttan somuta geçince, burada evliyaullahın bir diğer mecburiyet olan 'siyaset'le hesaplaşması söz konusudur. Bu bağlam içerisinde 'siyaset'le kastedilen o mübarek zevatın bir mecburiyet olan 'ekonomi-politik'le yoğrulması, insan-insan ve insan-madde ilişkilerinde akl-ı selimin rehberliğinde maddeye, eşyaya ve insanlara açılması, zıtlıklar âleminde, kalp kırmadan, dikkatli ve uyanık bir şekilde dünyevileşmesi kaçınılmaz bir keyfiyettir. İlk düzlemin kalb-i selimi ile akl-ı selimin dengelenmesi kolay bir hal değildir. Buna göre bir mecburiyet olan 'ekonomi-politik'in 'iktisat' boyutu madde karşısında rasyonel olmayı gerektirir. Siyaset ise irrasyoneldir, rasyonel iktisatla tamlanmak mecburiyetindedir. Bizi bu bağlam

içerisinde ilgilendiren nokta şudur: Rasyonel bir keyfiyet olan 'ekonomi' karşısında evliyaullahın takınacağı tavrıdır.

Gerek Kur'an-ı Mübin'de ve gerekse Hadis-i Nebevi'de bir müminin insan-insan; insan-madde, hatta madde-madde ilişkileri bir çerçeve içerisinde tayin ve tesbit edilmiştir. Bunların cümlesi muhkemattandır ve bu çerçeveden hareketle spekülasyona gitmek yerine anlamaya ve açıklamaya hatta ölçülebilirliğe açık kapılardan geçmek mutlaka akılcı bir davranış olacaktır. Dolayısıyla 'iktisat' esaslı bakışı insan-insan ve insan-madde ilişkilerine odaklayarak onlarda var olan öz veya ruh bu çerçeve içerisinde kalınarak yakalanabilir. Ancak bu çerçevenin sınırlarının ve içeriğinin ne olması gereği ve gerçeğini ortaya koyan Kur'an ve Nebevi bir iktisat kitabı değildir. Bu kaynaklarda ifadesini bulan iktisadi-adam anlayışı -tıpkı Kur'an'ın fizik ilimlere yaptığı gibi- insanları düşünmeye, bu esastan hareketle ahlaklı bir adam yapmaya açılan yolda bütünü tamamlayan önemli bir parça olarak görülmesi gerekiyor.

II

20. yüzyılın büyük mutasavvıflarından Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Efendi'nin [Tolun] dikkate şayan bir sözü vardır: "Allah tekdir, ama tek durmaz". Bu özlü tesbitin aydınlığında 'vucud-u mutlak'ın 'vucut' [varlık âlemi (insan-madde)] ile bağlantısında, 'vucut' ikliminde (kesret âleminde) varılabilecek en büyük rakam 'iki'dir. İkilik ve ötesi 'vucut'ta çatışmasının, zıtlıkların varlığına işaret eder. İkilik âleminde kesretin kırılıp dökülmesiyle bilimsel bilgi ile ulaşılan kavramsal çerçevelerde bile birleşme söz konusu değildir. (Mesela: a priori/ a posteriori; norm/ reel; objektif bilgi/ subjektif bilgi; iman/ akıl; tasavvuf/ felsefe vd.) Hâlbuki 'vucud-u mutlak' söz konusu olunca insan-Allah ilişkisi muhayyel bir alan içerisinde 'tevhid'e yönelir. Böylesi bir yolculuğa çıkan sali-

kin 'tevhid'e yönelmemesini ya da böylesi bir yolculuğa ihtiyaç duyulmamasını Yunus Emre'nin diliyle söyleyelim:

*“İkilikten geçemedin
Hak'tan yana uçamadın”*

beyti bir keyfiyeti, zata mahsus bir tıkanmayı ifade etmektedir. Oysa, kesret âleminde kalaraktan, Abdülaziz Mecdi Efendi'nin tevcihini hatırlayalım, Allah'ın tek durmadığı varlık dünyasında ikilik, ikiye kilitleme, dengeden karmaşaya, varlıktan yokluğa, sulhten harbe, hulasa çatışmaya geçiş de bu emr-i azim olarak karşımıza geliyor.

Bizi bu taksimimizde ilgilendiren de bu varlık âlemindeki ikiliğin mutasavvıfların iktisadi maddeye yönelişlerinde de karşımıza çıkmış olmasıdır. İslam tasavvufu 'bir' iken [norm], mutasavvıfların somut gerçekte iktisadi maddeyi ele alışları toplumsal-tarihî bir realite ya da 'varlık'ın ortaya çıkardığı görünüm [reel] en az 'iki'de karar kılmasıdır. Buna göre mutasavvıfların birbirinden katı ve uzlaşmaz çizgiler ile ayrılan iktisadi davranış kalıplarını ya da madde karşısındaki duruşlarını Bâtîni tasavvuf ve melâmet bölünmesiyle açıklayabiliyoruz. İlki Bâtîni tasavvuf küresinin müntesipleri olanlar ki bunlar hasif-mütevekkilîği benimsemiş, pazara açılmanın zarureti bir yük addederek bundan sıyrılmamanın yollarını aramış ve bulmuş kimselerdir. İktisadi bir üretim sürecinin dışında yol almak, dünyaya değmez gözüyle bakmak; bu anlayış bilhassa Osmanlı sosyal tarihinde Bâtîni mutasavvıfların sırtlarını rant-kapitalizmine dayamaları hatta daha da vahimi tekkeleri evladiyelik hale getirmeleriyle bizatihi kendi sonlarını hazırlamışlardır. Öte yandan aktif riyazetçiliği emreden melâmet anlayışına sahip mutasavvıf, maddi rızkının takipçisidir. Bu hususta dikkatli ve uyanıktır. Maddeye ve dünyaya gözleri tam açılmıştır. Üretimle (veya servisle) pazarda yerini alır. Bir iktisadi birey olarak pazarda

oyunu kurallarına göre oynar. Elinin emeğini katmakla üretir, maliyete katlanır, ürettiğini pazarda satabilmek için orada dükkânını, tezgâhını açar ve rızkını (talep) bekler. Piyasada arz ve talebe göre belirlenen fiyat esnekliğine riayet eder. Üretebilmek için çile çeken mutasavvıf fiyatların oluşumunda mütevekkil davranır. Asla tekelliliğe meyledip şirke düşmez. Katlandığı çilecilik onun mal üzerinden ihtikâr yapmasını önleyecektir. Sadece katı-pozitif iktisat mantığının içinde kalaraktan ifade edelim ki melâmet yolunun yolcusu mutasavvıf, maddi rızkını o an için teminle sınırlı kalmaz, onu sürekliliğe dönüştürür. Bu, çilecilikte yoğrulmuş mutasavvıfın bir zaruret olan 'iktisat' ile savaşıdır.

III

Yüce Mevlâna hiçbir vakit Bâtîni tasavvufa meyletmemiş mutasavvıflar zümresindedir. İktisadi hayatın kendisine tahmil ettiği iktisadi yükü, yaşadığı dönemin çizgi ötesi siyasal istikrarsızlığıyla birleştirecek olursak görürüz ki, o yükün ağırlığı herkesi çetin bir imtihana çekmişti. Buna rağmen Hz. Mevlâna ruhi-manevi kimliğini kullanmadan, herkes gibi, bir çetin imtihanı kendi çabası ve alın teri ile aşmak için maddi rızkını kazanabilmenin yollarını aramıştır. Bu hususta onun eserlerine serpiştirilen ifadelerle onun hakkında kaleme alınmış menkıbelerde çok ipucu bulunmaktadır. Bu kırık dökük parçalar bir araya getirildiğinde ortaya çıkan tablo Hz. Mevlâna'nın kendisini pazara bağlayan yolu bulduğunu göstermektedir. Esasen vehbi ikrama mazhar enbiya ile kesb ile ikrama nail olan evliyaullahın mutlaka bir mesleği, pazara açılmış bir üretimi vardır veya bir servisi omuzladıkları görülecektir. Söz gelimi Hz. Süleyman sepetçilikle iştiğal ediyor. Cenab-ı Yunus'un dediği gibi,

*“Süleyman zenbil ördü, kendi emeğin yerdî
Onun için buldular onlar berhudarlığı”*

Hz. Mevlâna Mesnevî'sinde buyuruyor ki:

“... Ey büyük zat; muktedir olabildiğin kadar, enbiya ve evliya tarihinde ve onların meslek-i mesaisinde bulunmaya çalış”. [II/269]

Geçen asrın mühim Mesnevî şarihlerinden biri olan Tahirü'l-Mevlevî [M. Tahir Olgun] bu beyti şerh ederken şöyle diyor: “Enbiya ve evliya hazeratının mesleği çalışma yoludur. Bu çalışma hem maddi, hem de manevidir” [cf, “Şerh-i Mesnevî” II, sf. 551-552].

Netice itibariyle bu zevatın miskinliğe, atalete, maddi rızkını bir yerlerden bekleyen insanlara ve onların bu anlayışına hiçbir tahammülleri yoktur. Dolayısıyla şair Nabi'nin şu beyti,

“Zahmetsiz sana ulaşsın taab”

Bâtını tasavvufa meyledenlerin zahmetsiz rahmeti beklemelerine işaret eder ki bu anlayış Hz. Mevlâna'nın iktisat anlayışının dışında uygulamada kabul bulmuş bir yoldur. Cenab-ı Mevlâna'nın izlediği yol aktif-çileciliktir. Türk tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birinde, 13. yüzyıl Anadolusunun o huzursuz günlerinde bu kimliğinden kıl payı sapmadan yakınlarına, öğrencilerine daima çalışmayı iradeyi, iktisadi maddeyi şekillendirecek yönde kullanmayı öğretti. İktisadi faaliyetin hâsılası olan zenginliğin sinesinde saklı olan paraperestlik tuzağından uzak durmalarını istedi. Paranın yaratacağı cazibe merkezinin çekim alanına kapılmadan maddi rızkını kesintisiz sürdürmek Mevlâna'nın izlediği yoldur. O mübarek insan, o büyük hamuş fiillerinden hareketle iktisadi düşüncelerini eserlerine serpiştirdi. Hz. Mevlâna Türk toplumunu Moğol yıkımından kurtaramadı ama duruşu ve öğretisi ile bizim insanımıza o sıkıntılı teşevvüş günlerinde çalışmanın iç huzuru getireceğini söyledi. Aslında

Cenab-ı Mevlâna'nın bu tavsiyeleri onun gözlerden uzak düşen yanlarından biri olmaktadır.

Değerli akademisyen-idareci Prof. Dr. Âdem Esen, Mevlâna toprağında Konyalı'nın dertlerine çözümler ararken bir yol bulup da Yüce Mevlâna'nın eserlerini tetkikle ciddi ve bu güne değin araştırılmamış bir konuyu omuzlamasıyla bu büyük hamuşun ikramını bizlere bu eserle sunmuş bulunuyor. Prof. Dr. Esen bu çalışmasıyla araştırmacılara bu madenin varlığına dikkatleri çekmektedir. Artık Hz. Mevlâna'nın evrad ve erkân içinde bir madde anlayışına sahip olduğunu bu eser gözler önüne sermiştir. Hz. Mevlâna'nın maddi bir mecburiyeti nasıl aştığını bilmek tasavvufla iktisat arasında kurulması gereken sağlam köprülerden birisidir. Bu çalışma ile bizler sadece Hz. Pir'in iktisadi meselelere nasıl baktığına değil, belki iki boyutlu bir çıkarsamaya da ulaşmış oluyoruz. Önce, İslam'ı Müslüman'dan ayırmak ve mümin-muvahhid Müslüman'ın bu dünyaya aidiyetinin sınırlarını öğrenmiş oluyoruz. İkincisi, din adına dünyevileşirken maddenin yaptırım gücünün yarattığı putperestlik tuzağına düşmemek!

Mevlâna muhiblerinin Yüce Mevlâna'nın gözlerden pek uzak düşmüş olan iktisadi madde karşısındaki tavrını bilmekle Hazret'e maddi bir adese ile yaklaşmanın somut zeminine ulaşacaklarını zannediyorum. Cenab-ı Mevlâna iyice tetkik edilirse görülecektir ki o, insanın muhayyel bir alanda Allah tarafından onun 'vedûd' ismiyle mükâfatlanacağını bize ihsas ediyor. Öte yandan iktisadi maddeye açılırken paraperestliğin o herkese açık tuzağına Hz. Mevlâna uyarıcı tesbitlerde bulunmuştur.

Prof. Dr. Âdem Esen'e bu çalışmasıyla evliyanın sahtesini hakikisinden ayıran ölçüte, ışıklar salarak katkıda bulunduğu için de ayrıca teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Ahmed Güner Sayar

TAKRİZ

Mevlâna'ya göre Yüce Allah her insanın gönlüne bir mesleğin hevesini koymuştur. Buna göre kiminde makam sevdası vardır ve böylece insanlar başsız, yöneticisiz kalmaz; kimilerinde ise fırıncılık, demircilik, çiftçilik meyli vardır ve böylece **dünya işleri** bir düzene girer ve insanların dünyalık ihtiyacı bu şekilde birbirlerinin yardımıyla giderilmiş olur. Mevlâna günümüz dünyasında en çok okunan eserlerden biri olan Mesnevî'sini de "**vahdet dükkânı**" olarak niteler ve kendi mesleğinin de altını çizmiş olur. Yani yüzyıllardır kapısı kapanmayan bir dükkân; hâlâ günümüz insanların kapısına vararak, Yüce Allah'ın ve O'nun elçisinin emir ve yasaklarını daha iyi anlamak ve insanca yaşamak için başvurdukları bir dükkân.

İnsanoğlunun çalışarak rızık elde etmesi, Âdem babamız ve Havva anamız yeryüzüne indirildiğinden beri tavsiye edilen bir husustur. Her ne kadar tarihte bazı toplumlar çalışmadan Yüce Allah'ın inayetiyle "**gök sofrası**"ndan beslenmişlerse de bedava elde etmenin değerbilmezliği içerisinde küstahlık ve şükürsüzlükte bulunmuşlar ve bu ilâhi nimeti ellerinden kaybetmişlerdir.

"**Allah sana bir el vermişse çalış, kazan ve diğer insanlara da faydalı ol!**" diyen Mevlâna da çalışmaksızın karşılıksız elde edilen maddiyatın miras gibi çabucak eriyip tükeneceğini belirtir; Allah tarafından gönderilen bütün peygamberlerin mutlaka bir meslekle uğraştığına dikkat çekerek rezzâk olan Yüce Tanrı'nın bununla insanlara önemli bir mesaj verdiğinin altını çizer ve Pey-

gamber Efendimizin “**Sebeplere sarılın**” hadisine atıfta bulunur. Mevlâna'ya göre; define veya başka şeyin peşinde koşarak çabucak zengin olma yolu da yanlıştır ve önemli olan insanın alın teridir; çalışıp, kazanmasıdır. Eğer Yüce Allah bir kişiye define (zenginlik) nasip edecekse kişi istemese de Allah'ın takdiriyle, o nasibi kendisini mutlaka bulacaktır.

Yine Mevlâna'ya göre çalışıp kazanmak her ne kadar gerekli ise de bunun esiri olmak, sadece dünyayı düşünerek çalışmak ve bu konuda hırslanmak o kadar yanlıştır. Çünkü Mevlâna'nın teşbihli anlatımına göre; insan bir gemidir, kazanmak da suya benzer. Eğer insan çalışıp kazanmada çok hırslı olursa, yani bunu gönlüne iyice nakşederse suyu geminin içine doldurmuş olur ve gemi batar. Geminin batmaması için, suyun geminin dışında kalması gerekir. Bir başka anlatımla; çalışıp kazanma sadece rızık elde etmek için bir araç olmalıdır. İnsanın amacı ise aşktır, Allah sevgisidir ve kulluktur ki geminin içinde bu olmalıdır. Su ise o gemiyi yüzdürmek için, yani yaşamak için bir vesiledir.

İşte Mevlâna'nın eserlerinden kısaca yansıtmaya çalıştığımız bu tespitler, onun bazılarının düşündüğünün aksine, bir medresede inzivaya çekilip çalışmadan kazanma gibi bir düşüncesinin olmadığına birkaç somut örnektir. Zaten Mevlâna müritlerine sürekli bir sanatla uğraşmalarını, bununla rızıklarını elde etmelerini ve hiç kimseden para istememelerini sürekli öğütlemiştir. Mevlâna'nın bu görüşü kendisinden sonra kurulan Mevlevîlik tarikatının da önemli düsturlarından biri olmuş ve bu tarikata girenlere dönemin özelliğine binaen mutlaka bir meslek öğretilmiştir.

Mevlâna ile ilgili gerek ülkemizde ve gerekse diğer ülkelerde yazılan kitaplarda daha çok onun dinî, tasavvufî ve sosyal yaşamla ilgili öğütleri işlenir. Gerçekten de Mevlâna 700 yılı aşkın bir zamandır hep bu yönleriyle tanınmış, dünyadaki kişisel, toplumsal ve uluslararası kavgaların sürekli olması nedeniyle de barışçıl ve hoşgörü yönü hep ön plânda olmuştur.

Mevlâna konusunda çalışma yapan uzmanların ise tarih boyunca dile getirdiği ve özenle üzerinde durduğu bir husus vardır. O

da hangi bilim dalıyla uğraşırsa uğraşsın Mevlâna'nın eserlerini okuyan, mutlaka kendi sahasıyla ilgili güncel ve göz önünde bulundurulması gereken düşünceleri bulacaktır.

Elinizdeki eserin müellifi Doç. Dr. Âdem ESEN de iktisat sahasında yetişen bir bilim adamı ve Belediye Başkanı sıfatlarıyla Mevlâna okyanusundan doldurduğu testisini "Mevlâna Celâleddin Rumî'nin İktisat Anlayışı" adıyla siz değerli okuyucuların istifadesine sunmaktadır.

Eser ÖNSÖZ ve GİRİŞ bölümlerinin yanı sıra III Ana Bölüm ve bir Değerlendirme kısmından oluşmaktadır.

"Mevlâna'nın Yaşadığı Dönemde İktisadi Hayat" başlığını taşıyan I. Bölümde, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun iktisadi hayatı detaylı olarak yansıtılmış, devamında ise aynı dönem Avrupa'sının iktisadi bir çerçevesi çizilerek karşılaştırma imkânı tanınmıştır.

II. Bölümde ise "**İslâm Dininde ve Tasavvufta Dünyaya Bakış**" başlığı altında Mevlâna'nın da beslendiği İslâmiyet'in konuya bakışı âyetler, hadisler ve bilimsel kaynakların ışığında yansıtılmış; farklı tasavvufi zümrelerin maddi hayata bakışları da verilerek bunların arasında Mevlâna'nın yeri belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Eserin asıl amacını oluşturan "**Mevlâna'nın İktisadi Düşünceleri**" başlığı altında da önce, insanoğlunun en büyük zaaflarından biri olan maddiyata düşkünlüğünün altı çizilmiş; konu ile ilgili insanın içinde bulunan iyi-kötü huylar Mevlâna'nın teşbihleriyle belirginleştirilmiş ve çözüm yolları yine Mevlâna'nın İslâm merkezli fikirleriyle verilmeye çalışılmıştır. Aynı Bölümün devamında, insanların dünyaya geliş amaçlarının maddiyat değil, kulluk ve ibadet olduğu, bununla birlikte zaruri olan çalışmanın bir araç olarak görülmesi gerektiği, zenginlik ve fakirliğin gerçek anlamları Mevlâna'nın bakış açısıyla verilmiş; dünyanın âhiretin bir tarlası olduğu; yani orada iyi hasat elde etmek için burada iyi ürünler ekmenin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte; emeğin kutsallığı, çalışarak kazanmanın güzelliği, sünnet yolu olan ticari hayatın

vasıfları ve her şeyde olduğu gibi bu konuda da adaletli olunması gerektiği de bu Bölümde yer alan konular arasındadır.

Müellif, eserinin sonuna bir “**Değerlendirme**” kısmı da ekleyerek yukarıda kısaca anılan konular hakkında özet bilgiler vermiş ve genel bir yorum yaparak vardığı sonucu okuyucuyla paylaşmıştır.

Sonuç olarak;

Uzun ve titiz bir çalışmanın ürünü olan ve konuyla ilgili bilimsel eserlerin yanı sıra dinî referansların da kullanılması suretiyle kaleme alınan eser, dünya kurulduğundan beri var olan insanlar arasındaki maddi hayatın genel bir değerlendirmesi ve bunlara “**Mevlânaca bakış**” açısını yansıtmaya bakımından önemlidir. Eser okunup dipnotlardaki referanslar dikkatli incelenirse, her konuda olduğu gibi Mevlâna'nın iktisadi hayatla ilgili düşüncelerinin de Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimiz (S.A.V.)'in hadislerinden beslendiği görülecektir. Ayrıca eserde verilen bilgiler XIII. yüzyıl Anadolu'su ve özellikle Konya'nın iktisadi hayatı ve sosyal yaşamla ilgili tarihî bilgileri bir araya getirmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Bu değerli eseri kaleme alan Sayın **Prof. Dr. Âdem ESEN**'i Mevlâna Kitaplığına değerli bir eser daha kazandırması sebebiyle tebrik ediyor ve tarihte birçok örneği görüleceği gibi yakın tarihimizde de Sivas, Ankara ve Adana valiliklerinde bulunan **Abidin Paşa** ve Konya Belediye Başkanlığı yapmış **Muhlis Koner** gibi Mesnevî'ye şerh yazmış devlet ve siyaset adamlarının safında yerini aldığını belirterek bu vasıftaki araştırmacılarımızın artması dileğiyle siz değerli okuyucuları ve araştırmacıları eserle baş başa bırakıyorum.

Yrd. Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER

Selçuk Üniversitesi

Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

KISALTMALAR

- d : doğum
age : adı geçen eser
b. : beyit
C. : cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklo-
pedisi
Hz. : Hazreti
M.S. : Milattan sonra
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
ö. : ölüm
s. : sayfa
vb. : ve benzeri
vd. : ve devamı

Önsöz

Anadolu'da Selçuklular döneminde yetişen mutasavvıfların başında Mevlâna Celâleddin Rumi gelmektedir.

13. yüzyılda Anadolu topraklarında yaşayan İslam mutasavvıfı ve şairi Hz. Mevlâna Celaleddin Rumi'nin (1207 d./1273 ö.) hayatı ve eserleri ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bir mutasavvıf olarak yaşadığı ve insanlara tavsiye ettiği hayatın maddi boyutlarının neler olduğu sorusunu bu çalışmamızda incelemeye çalıştık.

İnsanı maddeye kul yapan günümüz değerleri onun benliğine hükmetmekte, insanlık buna karşı çıkış yolu aramaktadır. Belki Doğu'nun mistik anlayışının gündeme gelmesinin bir sebebi, budur. Mevlâna, yüzyıllar öncesi insanı insan yapan değerler üzerinde durmuştur. Onun geniş ufku günümüz insanına hâlâ büyük bir ilham kaynağı oluşturmaktadır.

Mevlâna, Anadolu coğrafyasında yetişen bir İslam mutasavvıfidir. İranlılar eserlerinin dilinden ve geldiği çevreden dolayı O'nun için "Persian Thinker" (Mütefekkir-i İrani), *Mesnevî*'nin de Farsça yazılmasından dolayı "Kur'an-ı Pehlevi" ifadesini kullanılmakla aslında bir Türk düşünürüdür¹. Ancak O,

¹ Taneri, Aydın, *Mevlâna Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri*, Ocak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 32. Mevlâna, kendisini Horasan halkından sayar. Kendi yurdunun ahalisini sevmekten ve oraları anmaktan kendini alamaz. Fürüzanfer, B., *Mevlâna Celaleddin*, Çeviren: F. Nafiz Uzluk, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005, s. 51.

sadece bir ırka veya zümreye bağlanamaz. Nitekim kendi tabiriyle o, bir grubun değil herkesin değeridir: “Altın gibi, birkaç kişinin öz malı değiliz biz; deniz gibiyiz, maden gibiyiz; herkesin malıyız-herkesin mülkü”². İşte bu sebepten O, çağdaş insanlığın da gündemindedir.

Elinizdeki bu çalışma üzerinde eleştirilerini ve katkılarını esirgemeyen, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar'a, hadislerin tahririnde büyük destek olan Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Eğitim Merkezi öğretim üyesi Süleyman Sarı ve Rifat Oral'a ve çalışma konusunda görüşlerini belirten Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü Yrd. Doç. Dr. Nuri Şimşekler'e ve Prof. Dr. İ. Erol Kozak Bey'e teşekkür ederim.

² Mevlâna, *Dîvân-ı Kebîr*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, 2. baskı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992, C. 5, s. 161.

Giriş

Mevlâna bir tacir, devlet adamı, hazinedar veya iktisadi konularla ilgilenmiş bir düşünür değildir. O, insanı anlamış ve anlatmıştır. Bunun için eserlerinde insan-madde ilişkisine de yer vermiştir. Çağdaş iktisadi ahlak, insan-iktisat ilişkisini mekanik, amoral boyutlarıyla işlediğinden soyut iktisat düşüncesi, içine düştüğü bunalımın aşılmasında Mevlâna'nın insan felsefesinden bir çıkış noktası bulabilir.

Günümüzde yapılan İslam kaynaklı iktisat çalışmalarında daha çok fıkıh (İslam hukuku) ve ahlak ilişkileri ön plana çıkarken, tasavvuf ilişkisinin toplumsal bağlantısı geri planda kalmaktadır. Zira fıkıh kuralları ile iktisadi yorumlar yapılmaya çalışılması, diğerine göre daha kolay görülmektedir. Ancak tasavvufta önemli bir yeri olan Mevlâna'yı bu çerçevede değerlendirmek kolay olmasa gerekir.

Mevlâna eserlerinde âdeta bir sosyal bilimler uzmanı gibi tasvirler yapmıştır. Yaşadığı toplumu sosyal ve iktisadi boyutlarıyla da değerlendirmiştir. Onun iktisada ilişkin tespitlerinde sergilediği fikir daha çok normatif ağırlıklıdır.

Mevlâna'da din ve ahlak iç içedir. Bunlar birbirlerinden ayrılmazlar. İnsan da hayatın esasıdır. Dolayısıyla iktisadi hayat dini hayatın içinde yer almaktadır. Esas

amaç Allah'a ulaşmaktır. Allah'a ulaşmak bu hayat içinde olur. Bu bakımdan Gazali ile benzer görüşleri vardır. Ancak Gazali, bir müçtehit ve tecdid (yenilenme) hareketinde çağının temsilcisi olması bakımından her konu ile ilgilenmiştir¹. Mevlâna, medresede hoca olarak çalışmıştır. Fakat fetvaları günümüze ulaşmamıştır.

İktisat zihniyetini araştırırken konuya ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bir düşünürün fikirlerini değerlendirirken sadece maddeye dar bakış açısıyla bakılırsa veya aşırı yüceltme/kötüleme hisleriyle hareket edilirse, belki de o düşünürün hiç ifade etmediği veya düşünmediği noktalara gidilebilir.

Bir çağın iktisat zihniyetini incelerken, o dönemin edebî ve sanat eserleri kaynak niteliği taşımaktadır. Nesir veya nazım türü edebî eserlerde para ayarı, hayat pahalılığı gibi günün iktisadi problemlerine rastlanılmaktadır. Bu kaynaklar bizi doğrudan veya kıyaslama yoluyla çağın yaşanan gerçeklerine götürmektedir. Metinlerdeki ifadeler gözlem veya tespit olarak birer belge olduğu gibi, yaşanan olaylar yıllarca tekrarlanarak zihinlere yerleşmekte ve benzeyiş noktası bulununca başka olaylarla kıyaslanmaktadır². Mevlâna'nın eserleri bu anlamda Selçuklu Anadolu'sunun iktisadi hayatını anlatmaktadır.

Tarih boyunca din ve iktisat birbirlerini etkilemişler ve birbirlerinden etkilenmişlerdir³. İnsanın gündelik tavır ve davranışları üzerinde yargılarının ifadesi olan iktisat ahlaki, başta din olmak üzere coğrafi ve tarihî faktörlerin

¹ Orman, Sabri, *Gazali'nin İktisat Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1984, s. 70, 181.

² Ülgener, Sabri, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1981, s. 47.

³ Bu karşılıklı etkileşimin boyutları ve kapsama alanları için bakınız: A. G. Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul 2000, s. 158 vd.

etkisi altında şekillenmektedir⁴. Dolayısıyla Mevlâna'nın yaptığı iktisadi tespitlerin arka planına geçebilmek için döneminin bazı iktisadi ve siyasi olaylarına da yer vermek gerekir.

Mevlâna ile ilgili incelemeler daha ziyade ilahiyat, metafizik, sanat (şiiir) ve edebiyat alanlarında olmakla beraber, iktisadi görüşleri konusunda bugüne değin müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Bu çalışmamızda, Mevlâna'nın eserlerinden hareket edilerek onun iktisadi hayata bakışını ele almaya çalışacağız.

Mevlâna'nın eserleri, döneminin iktisadi hayatı ve meslekleriyle ilgili en önemli kaynaklar arasındadır⁵. O'nun eserleri olan "Mesnevî", "Dîvân-ı Kebîr", "Mektuplar", "Mecalis-i Seb'a", "Fihi Ma fih" tan iktisatla ilgili görüşleri bu çalışmamız için derlenmiştir. Ayrıca o döneme ait Menakıbü'l-Arifin, Sipehsalar, İbtidaname gibi eserlerin Türkçe çevirilerinden yararlanılmıştır.

Bu çalışmamızda Mevlâna'nın eserlerinden alıntılar yapılarak analiz yapılmaya gayret edilmiş, ancak herhangi düşünür veya görüşle karşılaştırmaya gidilmemiştir. Bazen Mevlâna'nın sözleri aynen alınmıştır. Böylece kendi değerlendirmemiz yanında, okuyucuya değerlendirme imkânı hazırlanmıştır.

O'nun sözlerini yorumlarken İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadisler ışığında değerlendirme yapmak gerekir. Yine yaşadığı dönemin şartları ve anlayışı göz önünde bulundurulmalıdır. Mevlâna sözlerinde ayet ve hadislerden çokça faydalandığından, bunların kaynakları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayetlerle

⁴ Ülgener, Sabri F., *Zihniyet ve Din*. İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Der Yayınları, İstanbul 1981, s. 28.

⁵ Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000, s. 7.

ilgili herhangi tespit problemi olmadığı halde, hadisler taranmış ve bunların kaynakları verilmiştir.

Kaza, kader, irade ve insan fiilleri konuları iktisadi faaliyetleri yakından ilgilendirmektedir. Bu sebeple değerlendirmelerde bu kavramlara da yer verilmeye çalışılmıştır.

Mevlâna, halk dilini kullanarak basit şeylerden alınan hayal bolluğu ve samimi hikâyelerle herkese hitap etmektedir⁶. Bunun için O'nun iktisadi görüşlerinin tespiti, anlattığı hikâyelerden de faydalanılmıştır.

Mevlâna dönemini anlatan *Menakıbü'l-Arifin* adlı kitapta Ahmed Eflaki, Mevlâna'nın bazı kerametlerinden bahseder: Mesela, yeni tedavüle çıkan paraları ihsan etme gibi kerametlerine sıkça temas edilir⁷. Hâlbuki Mevlâna'nın eserlerinde kendisiyle ilgili kerametlerden bahsedilmemekte, hatta Eflaki'nin sıkça dile getirdiği, cebinden aniden taze gümüş para çıkarması gibi fevkaladeliklere (kerametlere) rastlanılmamaktadır. Hatta Mevlâna, "Onların kerametleri de kendileri de Allah'ın harem-i gaybında (gizlidir). Abdal denilen veliler bile onların isimlerini işitmezler ve kendilerini tanımazlar." demiştir⁸. Çalışmamızda bu konulara da yer verilmektedir. Ancak Mevlâna, maddi âlemin tamamen bu tür fevkaladeliklere bağlı olmadığını belirterek sebep-sonuç ilişkisine de yer ver-

⁶ Nicholson, R. A. Mevlâna Celaleddin Rumi, Terceme: Ayten Lermioğlu, İstanbul 1973, s. 21.

⁷ Örnek olarak; bir defasında içinden, "Kaç gündür eve et götüremiyorum, acaba evdekilerin halleri nedir?" diye düşünen bir dervişe Mevlâna'nın, sema ortasında elini eteğinden çıkarıp bir avuç taze gümüş parayı (900 madeni para) tefe döktüğünden bahsedilir. Ahmed Eflaki, Ariflerin Menkıbeleri (Mevlâna ve Etrafindakiler), Çeviren: Tahsin Yazıcı, 4. basım, İstanbul 1983, C. 1, s. 339.

⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, Çeviren: Veled İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 2004, C. 3, s. 3106.

mektedir. Ayrıca hadis kaynakları taranırken daha çok Ahmed Eflaki'nin eserinde belirtilen hadislerin kaynak tespitinde zorlanılmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde, Mevlâna'nın yaşadığı 13. yüzyıldaki iktisadi hayat ele alınmış, gerek Anadolu yarımadasında, gerekse Avrupa'daki iktisadi göstergeler ve iktisadi anlayış kısaca ele alınmaya çalışılarak dönemin anlayışı üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde İslam dininin ve tasavvufun dünyaya, dolayısıyla iktisadi hayata bakışı üzerinde durulmuştur. Çünkü dinî hukuk normlarının (fikhın) iktisadi hayat üzerindeki etkisi ile tasavvufun etkisinin ayrı değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca bu bölümde Mevlevîliğe etkisinden dolayı Melamilik anlayışına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde Mevlâna'nın iktisadi düşünceleri beş başlık altında değerlendirilmiştir: İlkinde insanı diğer yaratıklardan ayıran unsur olan akıl konusuna kısaca temas edilmiştir. İkinci başlıkta Mevlâna'nın insan anlayışı ve insan tabiatı konusundaki düşünceleri ele alınmıştır. Yine burada insanın tabiatında mala karşı meyli, ihtiyaçları, hayvan sembolleriyle insandaki huylar ile insanın belirgin kötü huyları (hırs, tamah, gaflet, kibir ve gösteriş) ve faziletler (sabır, şükür, infak, sadaka, cömertlik, karz-ı hasen ve iyiliği tam yapmak) konuları işlenmiştir. Üçüncü başlıkta Mevlâna'nın dünyaya bakışı yer almıştır. Dünyanın anlamı yanında tevekkül ve bununla ilgili görüşler ile rızık ve fakirlik konularına yer verilmiştir. Üretim ve çalışma adını taşıyan dördüncü başlıkta emek, çalışmanın gayesi ile emeğe dayanmayan kazanç yolları (mirasyedilik, hilekârlık, define arayıcılığı ve dilenme) işlenmiştir. Beşinci başlıkta Mevlâna'nın sosyal ilişkilere ve toplum düzenine bakışı üzerinde durulmuştur. Burada

da, insanların birbirlerine olan ihtiyaçları, dünyadaki farklılıkların sebebi ve adalet, mal güvenliğinin önemi, ticaret ve ticaretle rekabet, mesleki eğitim, şehir düzeni, çarşılar ve köylü pazarı konuları ele alınmıştır.

Dipnotlar klasik usule göre verilmiştir. Ancak *Mesnevî*'den alıntılar Tahirü'l-Mevlevî (M. Tahir Olgun) *Mesnevî* şerhindeki tertibe göre beyit numaralarıyla belirtilmiştir.

Fikirleri çağları ve ülkeleri aşan Mevlâna gibi bir mütefekkir hakkında söz söylemek zordur. Bu zorluğun getirdiği birtakım eleştiriler ortaya çıkabilir. Bunu peşinen kabul etmek gerekir.

Aşağıda, Mevlâna'nın yaşadığı dönemin (13. yüzyıl) fikrî ve iktisadi hayatını siyasi olayları ile birlikte ele almaya çalışacağız. Ayrıca aynı dönemin Avrupası da ana hatlarıyla belirtilecektir.